

MOŽE LI I KAKO POPULIZAM BITI NOVA STRATEGIJA OBNOVE LJEVICE?

Can Populism and How be a New Strategy for Renewing the Left?

APSTRAKT: *U tekstu se polazi od pitanja može li populizam biti strategija obnove ljevice. Nastojat će se pokazati kako populizam ima za to potencijala: a) ako uspije okupiti „raštrkane svijesti“, b) ako zagovara i ide u smjeru radikalne reforme, c) ako je propraćen unaprijed jasno i minuciozno definiranim reformskim politikama, i najvažnije d) ako ljevica uspije premostiti populizmu svojstven jaz između obećanog i ispunjenog. Među raznim određenjima populizma, o kojima se na početku teksta raspravlja, prikladnim za ovaj tekst je ono koje ga određuje kao diskurzivno-retorički stil i tehniku bavljenja politikom. Polazi se od šest antiteza za koje se može smatrati da su doprinijele padu ljevice. Zatim u fokus razmatranja dolazi uspjeh i neuspjeh Trećeg puta kojeg se interpretira kao zbirku ideologema, fraza i lebdećih označitelja za novu populističku retoriku. Potom se nastoji vidjeti što Le Bonova Psihologija gomile, u kojoj se diskutiraju za populizam značajne teme, može reći o psihologiji populizma i mehanizmima prihvaćanja populističke retorike, te sadrži li kakve korisne lekcije za ljevicu. U posljednjem dijelu detaljnije se raspravlja o populizmu kao strategiji obnove ljevice i predlaže se šest teza.*

KLJUČNE RIJEČI: ljevica, populizam, obnova, socijaldemokracija, treći put, ideologija

ABSTRACT: *I start with the question of whether populism can be a strategy for renewing the Left. I argue that populism has such potential if: a) it is used for bringing together “scattered consciousnesses”, b) if it advocates and goes in the direction of radical reform, c) if it is accompanied by minutely pre-defined reform policies, and most importantly d) if the Left manages to bridge populism’s inherent gap between the promised and the fulfilled. Among the various definitions of populism discussed at the outset of the text, I choose to use one that defines populism as a discursive-rhetorical style and technique of doing politics. I offer six antitheses*

that could be considered to have contributed to the fall of the Left. The focus then shifts to the success and failure of the Third Way, which I interpret as a collection of ideologemes, phrases, and floating signifiers used for new populist rhetoric. I then seek to demonstrate what Le Bon's Psychology of the Crowd – in which important topics about populism are discussed – has to say about the psychology of populism and the mechanisms of acceptance of populist rhetoric, and whether it contains any useful lessons for the Left. In the last part I propose six theses and discuss populism as a strategy for renewing the Left.

KEY WORDS: Left, populism, renewal, social democracy, third way, ideology

Uvod

Pisati o lijevom populizmu je zahtjevan poduhvat, jer bi to barem pretpostavljalo postojanje ujedinjene ljevice koja u svom programu nudi poželjnu alternativu sustavu čiji prevrat zaziva. Pri tome poželjna alternativa ne može biti neka grandiozna vizija društvenog uređenja (a pogotovo ne preslika prošlih), već vrlo konkretno i operativno razrađena paleta politika.² Postojanje jasnog alternativnog viđenja društvenog uređenja popraćenog razvojnim politikama kao sredstvom do cilja, moglo bi se naljepiti na „tanko shvaćanje populizma“ (Jagers i Walgrave, 2007). Stoga će u radu biti riječi o populizmu kao strategiji obnove ljevice.³ Također, pokušat ćemo ocrtati neke ključne probleme i promašaje u transformaciji stare socijaldemokracije u novu ljevicu, te vidjeti može li uopće i kako populizam pomoći u njenoj obnovi.⁴

Govoreći o podjeli na ljevicu i desnicu, slijedimo opće povijesno uvriježeno shvaćanje ljevice kao one koja se zalaže za društvene promjene i veću jednakost naspram desnice koja nastoji očuvati kapitalistički poredak (Ignazi, 2003: 5). Premda takva pojednostavljena interpretacija, smatra (Ignazi, 2003: 5), reducira višeslojni sadržaj ovih pojmova, smatramo je priručnom i prikladnom za ovaj rad.⁵ Uostalom, poduzeti su pokušaji da se ovakvo shvaćanje zamijeni

2 Čime se izbjegava regresivni moment populizma: „želja da se uspostavi prethodni i/ili pravedniji poredak koji jamči suverenost naroda i njihovih predstavnika“ (Šurel, 2011: 2).

3 Izvrstan (povijesni) prikaz prijelaza populizma sa slabe ideologije na strategiju i tehniku političkog djelovanja u SAD-u pruža Ware (2002). Prijelaz se dogodio ranih sedamdesetih i bio je popraćen promjenom procedure nominiranja predsjedničkih kandidata. Tada novi medij televizije omogućio je predstavljanje i obraćanje „trećih kandidata“ koji nisu imali financijsku podršku niti logistiku dvaju velikih stranaka. Wallace je u mediju televizije vidio zaobilaznicu stranačkih kanala za dopiranje i mobilizaciju javnosti. Premda Wallace u konačnici nije bio nominiran, „njegov populizam“ je uspješno osporio dotadašnju praksu kandidature (Ware, 2002: 115–116).

4 Smatramo da je to neodložan prvi korak u rehabilitaciji i povratku ljevice na polje političkog. U tome smo suglasni s Mouffe (2018: 33), koja ističe kako je lijeva populistička strategija usmjerena na izgradnju naroda i na otpor protiv postdemokracije prijeko potrebna za uspostavljanje demokratske hegemonije. To zahtjeva dalekosežnu transformaciju postojećih odnosa moći i stvaranje novih demokratskih praksi.

5 Za detaljnu i sadržajnu razradu ovih pojmova uputno je vidjeti: Kuljić, Todor. 1983. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: IIC; Kuljić, Todor. 2013. *Anatomija desnice: Izbor iz publicističkih*

osuvremenjenim, međutim, oni su u najboljem slučaju samo dopunili ovo bazično shvaćanje (Ignazi, 2003: 5–6). Za ovakvu instrumentalnu podjelu Bakić (2015: 52–53) kaže da je ideološko-teorijski homogena i da je zapravo građanstvo prepoznaje i usvaja s ciljem razumijevanja i političkog djelovanja. Stoga, u tekstu pod ljevicom⁶ podrazumijevamo one koji stavljaju naglasak na grupnu jednakost i ekonomsku sigurnost naspram desnice koja, primičući se klasičnom liberalizmu ili libertarijanizmu, se zalaže za jednake mogućnosti i minimiziranje uloge države (Lipset, 2001: 84). Bobbio, također, (1996) uzima načelo egalitarizma, ističući kako ljevica tendira jednakosti kroz smanjenje socijalnih nejednakosti, ublaživanje prirodnih nejednakosti i pravedniju preraspodjelu dobara, dok desnica u tom smislu podržava nejednakosti.⁷ U kontekstu „društava pokreta“ (Meyer i Tarrow, 1998), kao sada već konvencionalnog načina izražavanja nezadovoljstva politikom (pre)uzet ćemo i Marcuseov (1984) kriterij progresivno/regresivno, pa pripadnom lijevom dijelu političkog spektra smatramo pokrete koji mogu nastati iz različitih pobuda ili idejno raznorodnih struja, a koji su u osnovi progresivni na način da se zalažu za povećanje i proširenje prava, sloboda i ravnopravnosti. Povijesno gledano za ljevičara, kaže Bakić (2015: 54), nema veće i važnije vrednote od jednakosti baš kao što je to sloboda liberalu. Sažeto rečeno ljevicom možemo smatrati stranke, pokrete i skupine koje se u svom djelovanju zalažu za proširenje temeljnih vrijednosti racionalnosti društvenog života i društvene jednakosti. Sve ono što se tome opire smatra se neprijateljskim. Jednakost mora postojati u svim sferama društvenog života. Desnica, nasuprot, zagovara fiksiranje postojećih nejednakosti u svim sferama života i naglašava prednost (ekonomske) slobode u odnosu na jednakost (Kuljić, 2013: 27–28, citirano u: Bakić, 2015: 58–59). Također, treba (pokušati!) pozicionirati fantazmorgariju zvanu „treći put“. Bobbio (1996) vrlo decidirano odriče takvim tvorevinama stvarno postojanje.

Na početku ćemo pokušati pobliže odrediti populizam. Među raznim određenjima za naše razmatranje najprikladnije je ono koje u populizmu vidi komunikacijsko djelovanje i tehniku, a ne (slabu) ideologiju.⁸ Stoga ćemo se voditi „tankom definicijom prema kojoj je populizam stil političkog

radova 1978–2013. Beograd: Čigoja; Bakić, Jovo. 2019. *Evropska krajnja desnica 1945–2018.* Beograd: Clio.

- 6 Pojmovi političke ljevice i desnice nisu apsolutni nego povijesno relativni tj. mijenjaju se. Bobbio (1996: 14) smatra kako su pokušaji brisanja granice uvijek dolazili od onih koji bi se zatekli u povijesno slabijoj poziciji.
- 7 To nije samodostatno, te Bobbio kaže kako je kriterij jednakosti relativan u odnosu na tri varijable koje treba razmotriti kada se govori o jednakosti (u praksi): „... (a) o pojedincima koji bi trebali dijeliti koristi i obveze; (b) o koristima i obvezama koje treba dijeliti; (c) kriteriju podjele“ (Bobbio, 1996: 60). Svatko tko uzima kriterij jednakosti mora početi od pitanja: jednakosti između koga, čega i na kojoj osnovi? (Soper, 1999: 70).
- 8 Ovako i Ware opisuje „američki tip“ populizma za kojeg smatra da spada u glavni tok američke politike i demokracije: „Razlog tome dijelom leži u činjenici da se populizam dobro uklapa sa središnjim vrijednostima i tradicijom američke politike (...) Populizam je postao sastavnicom retorike kojom se služe političari (...), a stoga i strategijom koja se može iskoristiti protiv političkih oponenta. Njegova puna iskoristivost kao strategije moguća je zbog slabljenja stranačke kontrole nad kandidaturom i porasta značaja [kampanji usredotočenih] na kandidate (Ware, 2002: 119).

komuniciranja kojim se koriste politički akteri i čiji referent je narod“ (Jagers i Walgrave, 2007), odnosno u tom kontekstu populizam je tehnika bavljenja politikom (Višić, 2018a i Mouffe, 2018), kroz diskurzivno retorički stil (Le Bon, 2007; Laclau, 2005a; Mouffe, 2018 i dr.). Također, smatramo kako je *populizam* preciznije rabiti u množini nego u jednini. U *Requiemu* ćemo prokomentirati šest antiteza za koje smatramo da u izvjesnoj mjeri mogu objasniti uzroke krize ljevice. Zatim ćemo krenuti stranputicom obnove gdje u fokus razmatranja stavljamo ideje *Trećeg puta*. Zbog ambivalentnosti jezika, nedorečenosti prijedloga koje nudi, neodređenosti pojmova i pokušajem spajanja različitih političkih filozofija, *Treći put* predstavlja neuspjeli program tranzicije iz stare u socijaldemokraciju novog doba. Međutim, *Treći put* predstavlja i zbirku fraza i ideologema za novu populističku retoriku ljevice koja se u srpnju 1994. zaista pokazala uspješnom.⁹ U dijelu *Psihologija populizma* razmotrit ćemo Le Bonovu studiju psihologije mnoštva. Osim što predstavlja neophodan i relevantan tekst za razumijevanje recepcije populizma među masama, studija se jednim dijelom može čitati kao praktični priručnik za ovladavanje populističkim tehnikama. U *Populizmu i obnovi ljevice?*, koji ima funkciju svojevrsnog zaključka, vidjet ćemo kroz šest teza može li populizam ponovno biti strategijom obnove ljevice. U anticipiranju odgovora naznačit ćemo da populizam ne može supstituirati ozbiljnu politiku i program ljevice. Tome u prilog govori podbačaj trećeg puta. Ono što populizam svakako može, jest poslužiti tek kao privremeno rješenje za mobilizaciju i homogenizaciju biračkog tijela, ali samo utoliko dok se ljevica strukturalno ne reorganizira. Sintezu s onu stranu populizma ostavljamo praksi kao bitnom činjenju da je napiše.

Određenje populizma

Nebrojeno je definicija i određenja populizma.¹⁰ No, sve one se mogu svrstati u dvije kategorije: obuhvatne ili opsežne koje govore o populizmu kao ideologiji i minimalne koje populizam vide kao (jezični) alat određujući ga kao diskurzivnu praksu i tehniku.¹¹ U prvu kategoriju spada Muddeovo određenje populizma kao „... ideologije koja smatra da je društvo u suštini razdvojeno na dvije homogene i antagonističke skupine, čistih ljudi nasuprot 'korumpiranoj eliti', i koja tvrdi da bi politika trebala biti izraz *volonté générale* (opće volje) ljudi“

9 Giddens je bio savjetnik Blaira, čija stranka je bila nadahnuta idejama trećeg puta. Blair je „ispravno“ pročitao Giddensovo djelo i uspješno ovladao populističkim jezikom trećeg puta: „Pokušaj vladanja spin-om (kroz medijske nastupe i pojavljivanja (...)) Sustavna sklonost New Labour-a prema medijskoj umjesto političkoj stvarnosti, (...) stalna mantra o 'teškim izborima' zajedno s dosljednim odbijanjem njihova donošenja, su sve dio istog fenomena. Ovo nije samo površni 'stil' koji nam se ne sviđa, već nešto što čini srce projekta Blair“ (Hall, 1998: 13).

10 Surel (2011) navodi tri pristupa za politološku analizu populizma: 1) nužan dio demokracije, 2) ponavljajuća ideologija, i 3) retorički stil. Zanimljiv je prvi pristup, jer donekle destigmatizira sam pojam. Uz vladavinu zakona i konstitucionalizam, populizam je treći pilar demokracije. Populizam je uvjetovan poštivanjem ustavnih, proceduralnih pravila. To donekle objašnjava zašto u SAD-u populizam ima pozitivne konotacije, dok je u Europi suprotno (Surel, 2011: 2).

11 Ovo je nužna podjela za jednostavniju operacionalizaciju. No u praksi nalazimo ispreplitanje elementa populizma kao ideologije, diskurzivnog stila i dijela demokracije.

(Mudde, 2004: 543). Odnosno, Mudde (2004: 544–545) smatra kako diskurzivna praksa i tehnika ne definiraju populizam nego ga omogućuju. Doduše, Mudde je naknadno revidirao prvotno viđenje populizma uzrokovano ograničenom literaturom kojom se služio u prvoj studiji (Veselinović, 2016: 67). Ardit (2007) razlikuje tri oblika populizma: kao način reprezentacije odnosno utjelovljenje političke moći u personi vođe, kao simptom nezadovoljstva demokratskim politikama izražen u nastajanju radikalnih demokratskih pokreta i kao latentnog neprijatelja demokracije s inklinacijom prema autoritarizmu i totalitarizmu. Međutim, do takvog ishoda moglo bi doći samo ako bi demokratski proces bio trajno narušen, ako bi se ugušila oporba i ako bi došlo do poništenja demokratskog čovjeka (Višić, 2018a).

Također, ne možemo se složiti s drugim dijelom Muddeovog određenja populizma, posebno ne ako se populizam razmatra unutar demokratskog konteksta gdje je on prije retoričko oruđe nego zasebna ideologija. Populizam ima kameleonsku sposobnost mimikrije (Taggart, 2000), pa to možda navodi da ga se shvaća kao: „slabu' [thin-centered] ideologiju koja može biti lijeva ili desna, ali inherentno ničija“ (March, 2007: 65). Međutim, populizam nije tvrdi i nepropusni koncept, već je otvoren upisivanju različitih ideja i povijesnim preoblikovanjima kroz diskurzivne prakse. Odnosno, svako svodenje populizma pod kapu desnice i/ili ideologije osiromašuje njegovu višeznačnost i zanemaruje utjecaj diskurzivnih praksi. Populizam nije fiksna konstelacija, već niz diskurzivnih resursa koji se mogu koristiti za različite svrhe (Laclau, 2005a: 175–176). Na tom tragu ostaju Charalambous i Ioannou koji populizam vide kao artikuliranje specifične političke retorike čiji je temeljni retorički okvir sastavljen od etnocentrizma, drugosti i krize. Populizam je, dakle, istodobno ovisan o ideologiji ali je i među-ideologijski (Charalambous i Ioannou, 2020: 2–9). Treba istaknuti kako niti jedna politička opcija ne može svojatati populizam, niti je on specifikum bilo kojeg režima i oblika vladavine.¹² Odnosno, populizam se opire ikakvom ekskluzivnom pripadanju: „Populizam sam po sebi negira bilo kakvu identifikaciju ili svrstavanje u desno/lijevo dihotomiju. To je višeklasni pokret, iako se svi višeklasni pokreti ne mogu smatrati populističkim. Populizam vjerojatno prkosi bilo kakvoj sveobuhvatnoj definiciji (...) populizam obično uključuje kontrastne komponente poput zahtjeva za jednakošću političkih prava i univerzalnog sudjelovanja običnih ljudi spojenog s neakvim autoritarizmom često karizmatičnog vođe. To, također, uključuje socijalističke zahtjeve (ili barem zahtjev za socijalnom pravdom), energičnu obranu sitnog vlasništva, snažne nacionalističke komponente i negiranje važnosti klase“ (Germani, 1978: 88). Canovan (1981) dijeli stajalište o višeznačnosti populizma i poteškoći definiranja. Canovan (1981) razlikuje „populizam odozgo“ koji pobliže opisuje populizam političara i „populizam odozdo“ koji je reakcija izazvana nekim djelovanjem (npr. agrarni populizam u SAD-u). Identificirajući dva glavna tipa (agrarni i politički),

12 To smatra i Canovan. Međutim, ona primjećuje kako je teško zauzeti isključiv pristup, pa populizam razmatrati ili kao ideologiju ili kao komunikacijski stil: „Pogrešno je pokušati označiti populizam lijevim ili desnim. On može biti ili jedno ili drugo, ovisno o kojem se tipu ili kombinaciji tipova radi. Ne može se sa sigurnošću odbaciti niti tvrdnja o ideološkoj neodređenosti populizma“ (Canovan, 1981: 293).

te sedam pripadajućih podtipova populizma (radikalizam farmera, seljački pokret, intelektualni agrarni socijalizam, populistička diktatura, populistička demokracija, reakcionarni populizam i populizam političara), Canovan (1981) smatra kako populizam *per se* izmiče definiciji. Stoga ga smatra višepolitičkim sindromom, a manje doktrinom ili ideologijom: „Populisti naglašavaju moralni pogled, a ne određeni program (...) Populizam je antiintelektualni pokret s malo precizne ideologije“ (Canovan, 1981: 290).

Müller (2016) smatra da je populizam antielitistički i antipluralistički, a u osnovi i antidemokratski: „Populizam nije autentični dio moderne demokratske politike niti je neka vrsta patologije koju uzrokuju iracionalni građani. On je trajna sjena reprezentativne politike“ (Müller, 2016: 101). Također, prema Mülleru (2016: 2) nužni (no ne i jedini) preduvjet koji mora biti zadovoljen da bi se netko mogao okarakterizirati populistom je kritičnost spram elita. To je odveć smjela tvrdnja da bi se u cijelosti prihvatila, jer ako se zajedno sa stavom o antidemokratskoj naravi populizma razvije do kraja, onda kritičnost i nesuglasje ne bi bili u duhu demokracije. Stoga, Mény i Surel (2002: 4) opravdano pitaju da li onda demokratskim možemo smatrati samo mirne i politički korektne oblike djelovanja poput glasanja ili bismo zapravo trebali biti inkluzivniji (a što je u naravi demokracije), pa prihvatiti i druge oblike djelovanja koji možda također mogu doprinijeti demokratskom procesu? Ironija je u tome što je reprezentativna demokracija istovremeno izvor frustracija i sredstvo kroz koje populizam izražava, te frustracija i dobiva potporu (Taggart, 2002: 79). Zato Mény i Surel upućuju na relativistički pristup, ističući kako populizam ne treba promatrati kroz perspektivu programa ili ideologije, već ga se može interpretirati reakcijom na neadekvatno funkcioniranje političkog sustava. Populizam u tom smislu predstavlja oblik političke mobilizacije kojom se onima na vlasti šalje poruka nezadovoljstva. Iritansi se mogu naći duž političkog sustava: od stranaka nesposobnih da formuliraju programe i ispune očekivanja biračkog tijela, do rascjepa obećanog i ispunjenog, zbog nesposobnosti političke klase da sastavi agendu i pronade rješenja, zbog nedostatka adekvatnih proceduralnih ili institucionalnih instrumenata kojima bi se omogućilo kanaliziranje nekonvencionalnih stajališta ili ideja, te zbog gubitka povjerenja u institucije (Mény i Surel, 2002: 13–14). U ambijentu razočaranosti u politički sustav, opadanju značaja političkih stranaka i otuđenja birača, populizam (uvjetno rečeno) nudi novi optimizam. Populizam može biti katalizatorom¹³ za temeljitu reorijentaciju zapadnoeuropskih stranačkih sustava, tako da se ove usklade sa transformiranom strukturom sukoba u zapadnoeuropskim društvima (Kriesi, 2014: 361–362).

Nastavljajući se na ovu liniju, Višić (2018a) vidi populizam kao priručnu tehniku politike neovisnu o ideološkoj osnovi, a kojom se može potaknuti demokratski dijalog o važnim pitanjima. Populističkom retorikom nastoji se pobuditi anti-elitistički resentment i opozicija nekim percipiranim društvenim nepravdama. Müller, koji je iznimno kritičan spram populizma, razumijeva ga retoričkim oruđem, a ne ideologijom. Međutim to ga ne navodi da u populizmu

13 Onog što u radu nazivamo strategijom obnove ljevice.

vidi mogući korektiv: „Populizam (...) nije ništa slično kodificiranoj doktrini, već je skup različitih tvrdnji i vođen je (...) unutarnjom logikom. Kada se tu logiku razmotri, otkriva se da populizam nije koristan korektiv za demokraciju koja je nekako postala previše ‘vođena elitom’ (...)“ (Müller, 2016: 10–11). Nije ipak u cijelosti tako. Namećući teme i probleme koji nisu po volji vladajućih elita, populizam može dodatno učvrstiti legitimnost sustava i doprinijeti otvorenoj i živopisnoj javnoj raspravi (Mény i Sured, 2002: 16). Mouffe, također, vidi populizam priručnim sredstvom i tehnikom politike: „To je način bavljenja politikom koji može poprimiti različite ideološke oblike prema vremenu i mjestu, a kompatibilan je s različitim institucionalnim okvirima“ (Mouffe, 2018: 16).

Populizam nije pripadan isključivo jednoj ideologiji niti političkoj opciji. On je simbiot različitih ideologija u koje se kameleonskom sposobnošću uklapa. Također, populizam je i politička tehnika vladanja. Stoga što ga mogu svojatati različite ideologije za različite ciljeve, te što je u određenom smislu oruđe dostupno svim političkim opcijama smatramo da je precizniji naziv *populizmi*.

Requiem

Može se navesti šest antiteza koje donekle objašnjavaju „grobare ljevice“.

AT1) Ljevica je dijelom svojevóljno, a dijelom pod promijenjenim društvenim okolnostima napustila klasični kriterij političkog djelovanja, relaciju prijatelj-neprijatelj. Usponom društva blagostanja i sistemskom integracijom proletarijata ljevica ostaje bez „neprijatelja“ kao bitnog političkog kriterija. Očigledno je da radnička klasa više nije isključivo subjekt ljevice. Dapače, prema današnjim standardima tvornički radnik ima relativno privilegirano poziciju: siguran, stalan i dobro plaćen posao. Stoga je sasvim razumljivo njegovo konzervativno naginjanje. Istovremeno ljevica propušta stvoriti novog neprijatelja, tj. reorganizirati se na liniji prijatelj-neprijatelj: „Politički neprijatelj ne mora biti moralno izopačen ili estetski neprijazan; on nije tržišni su-natjecatelj, te čak može biti korisno upustiti se s njim u tržišne transakcije. Ali on je, svedeno, onaj drugi, stranac; i dostatno je za njegovu prirodu, da je on na posebno intenzivan način, egzistencijalno nešto drugačije i strano na način da je sukob s njim moguć“ (Schmitt, 2007: 27). Dakako, ljevica u tehnološkoj promjeni koja je istovremeno, kako Marcuse (1968) ističe, politička, ne vidi novog potencijalnog neprijatelja. Mouffe dobro primjećuje kada kaže da je modernizacija stranaka ljevice obilježena upravo ispuštanjem ovog kriterija nespojivog s pluralističkom demokracijom. Međutim, to je dovelo do potpunog negiranja postojanja antagonizama i prihvaćanja koncepcije politike kao nadmetanja na neutralnom tlu. Zapravo, to je onemogućilo ljevicu u formuliranju suprotstavljene i antagonističke politike usmjerene na stvaranje drugačijeg hegemonskog poretka unutar okvira liberalne demokracije (Mouffe, 2018: 34). Usprkos uvriježenom mišljenju o zastarjelosti Schmittovog kriterija, Bobbio (1996) je uspješno pokazao da je on itekako relevantan jer je politika (uvijek) polje sukobljavanja.

AT2) Pored toga ljevica propušta stvoriti neprijatelja i kroz diskurzivne prakse.¹⁴ Za populizam je to u izvjesnoj mjeri neophodno, jer populizam predstavlja manihejski pogled na svijet kojeg sačinjavaju dva tabora: prijatelji i neprijatelji“ (Mudde, 2004: 544). Naime, ljevica prihvaća multikulturalni žargon koji je nespojiv s idejom naroda. Ljevica se nerefleksivno okreće kozmopolitskom diskursu. Prema Giddensu (1999: 132), jedino su pro-imigracijska politika i kozmopolitski nacionalizam spojivi s novom socijaldemokracijom. Dvadesetak godina kasnije upravo na ovom pitanju pokazuje se da nadmoć nacionalne države ne slabi u korist nad-nacionalnih tvorevina, tj., ne nazire se tendencija tranzicije s nacionalizma ka kozmopolitskom nacionalizmu.¹⁵ Dapače, može se reći kako praksa prije ukazuje na Arendtin (1978) pojam „partije“ i bezdržavnosti.

Odnosno, čitava kozmopolitska i multikulturalna priča urušila se padom new yorkških „blizanaca“: „Suočeni s opadajućom radničkom klasom i rastućom srednjom klasom, socijaldemokratske stranke okrenule su se potonjoj na štetu prve. Nadahnut uspješnim Clintonovim potezom primicanja centru, Tony Blair je laburističku stranku preimenovao u New Labour i prihvatio novi ‘integracijski konsenzus’ usredotočen na kulturnoj (multikulturalizam), ekonomskoj (neoliberalna globalizacija) i nacionalnoj (EU) integraciji (...). Isti obrazac slijedile su i ostale zapadnoeuropske socijaldemokratske stranke, poput nizozemske PvdA i njemačkog SPD-a, čiji je vođa Gerhard Schröder tvrdio da predstavlja ‘novi centar’. Istim putem (...) krenuli su francuski socijalisti i razne stranke južne Europe (...) Do velike transformacije došlo je tek u 2000-ima, ponajviše nakon terorističkih napada 11. rujna. Političko oblikovanje ‘rata protiv terorizma’ pomoglo je da kulturna žarišta poput imigracije, islama i sigurnosti postanu prevladavajućim pitanjima novog stoljeća. U mnogim je zemljama zapadne Europe ovo novo političko usklađivanje – definirano kulturološkim, a ne ekonomskim – rezultiralo time da su Zeleni postali glavna ljevičarska stranka, a populistička radikalna desnica glavna stranka desnice“ (Mudde, 2019). U tom univerzalnom pripadanju i nepostojanju neprijatelja krije se dio objašnjenja zašto je možda desni populizam dugoročno održiviji od lijevog: „Umjesto da među uskraćenim subjektima prvo stvore klasnu svijest pronalazeći zajedničkog neprijatelja kao izvor uskraćivanja, oni pokret temelje na političkim strastima koje su demokratske subjekte potaknule da prije svega podignu svoj glas. Iz empirijske perspektive, desničarski i centristički populizam, koncentriranjem na ‘istinske ljude’ nasuprot principu legitimacije elite, politički je uspješniji i održiviji od lijevog populizma“ (Vranić, 2018: 100).

14 Dakako radikalna ljevica zalaže se za borbu i zbacivanje kapitalizma. Međutim, ovakav neprijatelj je dovoljno dalek i apstraktan. Nešto bliži (ali za socijalnu revoluciju i dalje neprecizni) su neprijatelji prepoznati u „krupnim kapitalistima“, „privrednoj oligarhiji“ i dijelu „političke oligarhije“. Operacionalizirano gledano pitanja koja se nameću su: tko su „krupni kapitalisti“; jesu li to osobe, zaklade,, gdje im je sjedište? Odnosno, temeljni problem u ovakvom prokazivanju neprijatelja je u poteškoći da se nedvosmisleno i konkretno odgovori na pitanje: protiv koga usmjeriti revolucionarni obrat i gdje ga izvesti? SYRIZA je možda bila konkretnija u „prokazivanju neprijatelja“ u nametnutim mjerama štednje.

15 Što je pogodno tlo za desni populizam čija diskurzivna praksa je usmjerena na rekaliciraciju nacionalnog suvereniteta (npr. Trump, Orban, Le Pen).

AT3) Uspon civilnog društva (u dijelu lijevog spektra) nije istovremeno proširenje saveznika strankama ljevice koje se onda mogu regrupirati duž prijateljske linije. Međutim, nova ljevica se upravo na pitanju jačanja civilnog društva željela diferencirati od stare ljevice koja nije obraćala pozornost na njegovo slabljenje (Giddens, 1999: 81). Državu i civilno društvo Giddens (1999: 82) vidi u partnerskom odnosu fluidnih granica u kojem država zadržava mogućnost dublje intervencije. Takva suradnja države i civilnog društva ima fašističko obilježje. Odnosno, takvu kooperaciju Higgs (2000) slikovito opisuje partnerstvom vuka i Crvenkapičine bake. Osim toga ona je i proturječna: „U praksi je teško gorljivo vjerovati u ‘politiku zajednice’, a istodobno se nepokolebljivo držati stava da je zadatak vlasti ‘pomoći pojedincima da pomognu sebi’, posebno kada su načini njihove provedbe tako često točka u dijametralno suprotnim smjerovima“ (Hall, 1998: 10).

Također, udruge civilnog društva lijeve orijentacije izraz su neadekvatne ili nepostojeće politike vodećih stranaka ljevice o nekim pitanjima i nedovoljne zastupljenosti nekih tema u programima ljevice. Rousseau, čija se teorija društvenog ugovora može tumačiti nacrtom za socijaldemokraciju, upozorio je na napetost između države i civilnog društva: „No, kad se stvaraju frakcije, posebne grupacije na račun one opće volje, svaka od ovih grupacija postaje opće u odnosu na njezine članove, a pojedinačna u odnosu na državu: može se tada reći da nema više toliko glasača koliko ljudi, već samo toliko koliko ima ovih grupacija (...) Naposljetku, kada jedna od tih grupa postane toliko velika da nadmaši sve druge, kao rezultat nemate više zbroj malih razlika, već jednu jedinu razliku: tada više nema opće volje, a mišljenje koje prevladava jest pojedinačno mišljenje (...) Važno je, dakle, da bi se dobio izražaj opće volje, da nema drugih društvenih grupacija u državi i da svaki građanin izražava samo svoje mišljenje (...) Ako ima takvih grupacija, najbolje je što više ih imati i spriječiti njihovu nejednakost (...) Te mjere opreza su jedine koje mogu jamčiti da će opća volja uvijek biti prosvijetljena, te na taj način narod nikako neće sâm sebe objaviti“ (Rousseau, 2012: 30–31).

AT4) Posljednje vrijeme svjedočimo porastu lijevih radikalnih pokreta koji ustaju protiv opresije korporativnog kapitalizma, odnosno pokreta koji su nošeni idejom „velikog odbijanja“ – protesta protiv svega što negira čovjeka (Višić, 2019). Takvi pokreti nerijetko se služe nasiljem (npr. žuti prsluci) koje je instinktivni odgovor na višak potiskivanja. Međutim, to nasilje se ne može tumačiti potencijalno revolucionarnim impulsom jer ono je nagonsko, a ne plansko. Le Bon to objašnjava: „... kada bismo vjerovali da u gomilama prevladavaju revolucionarni nagoni, to bi značilo da ne poznamo njihovu psihologiju (...) Eksplozije, pobune i razaranja uvijek su sasvim kratkotrajne (...) Kada su prepuštene sebi, vidimo da se brzo umore od nereda i nagonski okreću ropstvu“ (Le Bon, 2007: 34). Također, profesionalizacija i institucionalizacija kao obilježje društvenih pokreta transformira ih u konvencionalno oruđe politike, pa stoga oni brzo postaju interesnim skupinama (Kriesi, 2014: 371). Razmotrivši ih zajedno, udruge civilnog društva i lijevi pokreti nisu nužno saveznici postojećim strankama ljevice, već su prije simptom nedostatka jedne takve snažne

stranke koja bi ih mogla okupiti i ponuditi suvislu alternativu neoliberalnom kapitalizmu. To se može donekle objasniti nesposobnošću populističkih lijevih pokreta da stvore političku klasu na nacionalnom nivou: „Dvije su posljedice da je lijevi populizam koncept koji podrazumijeva stvaranje političke klase. Prvo je nemogućnost organiziranja pokreta na nacionalnoj razini. Moralna dimenzija lijevog populizma empirijski se pokazala nedovoljnom za održivost pokreta. ‘Occupy Wall Street’, ‘Podemos’, ‘La Nuit Debout’ bili su neki od najuspješnijih projekata lijevog populizma i svi su imali isti problem: nemogućnost da njihova organizacija dugoročno bude održiva“ (Vranić, 2018: 99–100).

Doduše, ovdje valja navesti primjere SYRIZA-e i Demokratskog pokreta u Europi 2025 (DiEM25), koji donekle demantiraju prethodno i pokazuju mogućom takvu praksu. Diskurzivna praksa populizma SYRIZA-e u razdoblju prije krize smjerala je uspostavljanju „pluralnog naroda“ kojeg čine različite isključene i marginalizirane društvene skupine koje treba osnažiti. SYRIZA-in diskurs nije bio dominantno intoniran u moralnim kategorijama „čistih ljudi“ i „korumpirane elite“, već je os podjele bila iskazana u političkim i socioekonomskim terminima (Katsambekis, 2016: 397–399). SYRIZA-in populizam je primjer egalitarnog i inkluzivnog populizma koji se pozivao na heterogenost i pluralnost društvenih pokreta (Katsambekis, 2016: 400). S druge strane Mudde je bio skeptičan. Za njega SYRIZA nije bila novim fenomenom na europskom kontinentu, već preodjenutim ruhom starog grčkog fenomena lijevog populizma koji puno obećava, a malo ispunjava (Mudde, 2017: 1–5). Mudde je na primjeru SYRIZA-e dobro primijetio da bi njezina pojava možebitno mogla imati šire-europski značaj za lijevi projekt. Naime, Mudde je tada rekao kako se Europska Unija neće temeljito promijeniti (mислеći pri tome na politiku štednje), niti SYRIZA signalizira skretanje Europe u lijevo. Ono što je pojava SYRIZA-e kao pionirske lijeve populističke stranke dala nagovijestiti, jest nastanak sličnih stranaka i pojačan pritisak na vodstvo etabliranih lijevih stranaka koje nisu bile u stanju preokrenuti stvari u svoju korist (Mudde, 2017: 10–11). DiEM25 predstavlja važan pokušaj tzv. „transnacionalnog lijevog populizma“ koji nastoji okupiti „raštrkane svijesti“ i nastaviti u smjeru daljnje demokratizacije Europe (De Cleen et al., 2020). Transnacionalni populizam se može definirati kao dihotomijski diskurs u kojem je „transnacionalni narod“ jezično konstruiran kao brojčano veća, ali nemoćna skupina naspram nelegitimne, brojčano manje ali moćne elite. Transnacionalni populizam nadilazi posebnosti različitih narodnosti. Ovdje referent nije narod u smislu neke etničke pripadnosti, već se pojam naroda konstruira diskurzivnim praksama kao „mi Europljani“ naspram međunarodne elite. DiEM25, koji je dijelom nastao kao odgovor na podbačaj SYRIZA-ine vlade da zaustavi programe štednje, jasan je u transnacionalnoj strategiji stvaranja europskog pokreta i nastavka demokratizacije (De Cleen et al., 2020: 8–11). Hoće li u tome uspjeti i hoće li moći olako prijeći preko nacionalnih granica i suverene države ostaje za vidjeti. Ova dva primjera svakako potvrđuju da je u praksi zaista moguća jedna takva strategija i diskurzivna praksa lijevog populizma. No, ključno za konačni trijumf je otići „s onu stranu populizma“. Zato populizam može biti eventualno samo strategijom obnove ljevice.

AT5) Problem je dijelom i u vodstvu ljevice (Višić, 2017b). Među vodstvom stranaka ljevice nalaze se razni stručnjaci i članovi akademske zajednice.¹⁶ Među takvim epistemokratima često dolazi do razilaženja po pitanju daljnjeg razvoja i strategije stranke. U Podemsou su se Errejón i Iglesias sukobili upravo na pitanju strategije, a što je rezultiralo Iglesiasovim napuštanjem stranke. Errejónovi pristaše bili su protiv saveza sa radikalnom ljevicom, a pristaše Iglesiasa bili su zagovornici saveza (Borriello i Jäger, 2019). Međutim, takve nesuglasice u najboljem slučaju paraliziraju razvoj stranke i programa ili vode postupnoj dezintegraciji stranke.

AT6) Stranke nove ljevice (u određenom dijelu) nisu uspjele u nakani transformacije u cijelosti i sadržajno prevladati staru ljevicu i iznjedrili alternativnu koncepciju dobrog života. Njihov diskurs otpora u suštini je ostao neizmijenjen, a time anakronističan i neupotrebljiv za suvremenu populističku retoriku.¹⁷ Stvarno i sadržajno prevladavanje stare ljevice bilo bi istovremeno prevladavanje kapitalizma i prijelaz u alternativni sistem života. Marx (1985: 276) je to označio dovršetkom humanizma. Stranke nove ljevice na niže navedenim primjerima nisu otišle dalje od Marxove vizije. Stoga svaka transformacija, obnova ili prevladavanje stare ljevice, a bez odlaska dalje od Marxa, ostaje tek pukom frazeološkom borbom.¹⁸

Stranputica obnove

Put obnove ljevice¹⁹, kako ga je mapirao Giddens, jezično je i pojmovno nedovoljno osvijetljena stranputica. Kao takva ne vodi obećanoj rehabilitaciji

16 Npr. u Hrvatskoj stranke Nova ljevica, Radnička fronta, a u Španjolskoj stranka Podemos.

17 Primjer anakronističkog jezika pružaju programi Radničke fronte (RF) i Socijalističke radničke partije Hrvatske (SRP).

RF: „Demokratski socijalizam 21. stoljeća (...) je vizija društva u kojem će ekonomija i imovina dominantno biti u vlasti čitavog društva, gospodarska će se aktivnost odvijati u interesu zadovoljenja potreba cijelog društva (...) DS21 se temelji na socijalističkom trokutu – društvenom vlasništvu, radničkom samoupravljanju i proizvodnji za potrebe (...) društvena proizvodnja koju organiziraju radnici garantira da radnici kroz rad ne proizvode samo stvari već i sebe(...) a proizvodnja za potrebe garantira da se ekonomska aktivnost neće odvijati zbog privatnog profita, već za zadovoljavanje društvenih moralno važnih potreba...“ (<https://www.radnickafronta.hr/demokratski-socijalizam-i-rf> pristupljeno: 26.12.2019.).

SRP: „Socijalizam u budućnosti u odnosu na socijalizam u prošlosti mora biti negacija negacije, uzimati inspiracije iz socijalističkih bitaka i dostignuća prošlosti...“ (Program, 2002: 52).

18 Protuteža desnom populizmu može biti jedino povratak idejama socijalne pravde i zaštite, solidarnosti i sveobuhvatne socijalne države (Mudde, 2009). Međutim, u njihovom provođenju valja voditi računa o prikladnosti trenutka. Pogreška socijaldemokrata je upravo u brzopletosti implementacije ovih ideja čak i onda kada političke i ekonomske prilike nisu sazrele (Przeworski, 1986: 29–31). Przeworski (1986) smatra kako se program socijalističkih stranaka ne može zasnivati (isključivo) na ekonomskim pitanjima, te kako su se radnici opravdano zalagali za poboljšanje postojećeg kapitalističkog sustava.

19 Može se reći da se radi o prijelazu iz socijalne demokracije u socijalni liberalizam. To dodatno učvršćuje naš argument. Dostatno je navesti Bobbia: „... kriza ljevice dovela je do (...) uspjeha ideala socijalnog liberalizma kao tipičnog izričaja misli ‘uključive sredine’ (...) Svaki oblik sinteze je paradoksalan, jer nastoji spojiti dva suprotna seta ideja koja su se uvijek pokazala

ljevice već joj zavodljivom retorikom časkom kupuje vrijeme. Prije se radi o programu i pokušaju održanja lijeve ideje u kapitalizmu, nego o programu njezine obnove na način predlaganja poželjne i suvise alternative postojećem (Višić, 2018c). Odnosno, može se reći da se radi o socijaldemokratskoj izdaji ljevice. Ljevica je prozrela kroz dimnu zavjesu zvanu treći put (Leggett, 2004: 187). Međutim, treći put je ovdje zanimljiviji kao jezični priručnik koji starom populizmu odijeva novo ruho.²⁰ Odnosno, u izrazima i formulacijama *Trećeg puta* nalazimo funkciju riječi koju Le Bon opisuje neposrednim činiteljima mnijenja. Le Bon zapravo aludira na neistoznačnosti označitelja i označenog: „Moć riječi je vezana za slike koje one prizivaju (...) Tako je (...) s terminima kao što su demokracija, socijalizam, jednakost, sloboda, itd. (...) Izrazi kao što su: sramotni kapital, bijedni izrabljivači, veličanstveni radnik, podružtvljavanje bogatstva, itd. uvijek proizvode isti učinak, mada je on već pomalo istrošen. Kandidat koji uspije otkriti novu formulu, valjano lišenu određenog smisla, koja se otuda može prilagoditi najrazličitijim težnjama, nepogrešivo postiže uspjeh“ (Le Bon, 2007: 64–111).

Kao odgovor na krizu ljevice, Giddens predstavlja program obnove smatrajući ga novim manifestom koji socijaldemokraciju nastoji prilagoditi stubokom izmijenjenom svijetu, tako da se prevladaju stara socijaldemokracija i neoliberalizam (Giddens, 1999: 33). Međutim, treći put ne uspijeva u nakani. Dapače, Giddens ima nepokolebljivu vjeru u korektivne mehanizme slobodnog tržišta koji ga onda navode da potpadne pod istu onu ideologiju neoliberalizma koju želi nadići. Tako Giddens ustraje na društvenoj pravdi²¹ i pravednijoj preraspodjeli kao centralnim kategorijama politike nove ljevice. Međutim, u novijim raspravama unutar socijaldemokracije naglasak je prebačen s ekonomske preraspodjele na preraspodjelu mogućnosti (Giddens, 1999: 68–100). Giddens izbjegava Marxovo shvaćanje preraspodjele, a time kao i drugdje svu odgovornost prebacuje na pojedinca, lokalnu zajednicu i neformalne mreže kojima pojedinci pripadaju. Sve to daje ambivalentni ton programu trećeg puta.

Giddens je svjestan kako (trenutno) nema alternative kapitalizmu i slobodnom tržištu, te kako je proces globalizacije nezaustavljiv, čime zapravo zatvara prostor za ljevičarsku politiku. Odnosno, neoliberalni kapitalizam teži stvaranju noćobdijske države, a socijalna demokracija pretpostavlja značajnu ulogu države u sferi ekonomije. Dakako, Giddens u maniri starog socijaldemokrata (još) ne odustaje od značaja i uloge države tvrdeći kako tržišta ipak ne mogu supstituirati vladu (Giddens, 1999: 53). Umjesto da krene putem daljnje razrade ovog argumenta, Giddens (1999) iznalazi treći put u kojem zapravo temeljne pretpostavke socijaldemokracije izobličuje nastojeći ih uklopiti u neoliberalnu konstelaciju. Stoga, za Giddensa (1999) nova politika socijaldemokracije nije ona

nekompatibilna (...) Paradoks je dodatno opravdan činjenicom da se svi oblici sinteze u praksi ne urode plodom“ (Bobbio, 1996: 8–9).

20 Trećeputaški socijalni liberalizam se može podvući pod populizam, jer je upravo to primjer „demokracije bez stranaka“ u kojoj populizam kao oblik vladavine gura stranke na marginu i gdje „neutralna“ vlada nastoji zadovoljiti svačiji interes (Mair, 2002: 96).

21 Premda nigdje jasno ne definira taj pojam.

koja građaninu jamči socijalnu sigurnost i zaštitu i koja počiva na (pravednijoj) preraspodjeli materijalnih dobara, već je to paternalistička politika koja građanina uči kako se podčiniti i prilagoditi ekonomskim mehanizmima tržišta. U takvoj viziji socijalna država služi kao kompas za orijentaciju građana u globalnom svijetu kojem je izručen. Blair je zapravo slijedio ovu preporuku: „New Labour se povukao iz aktivnog upravljanja ekonomijom (...) Umjesto toga, nastojalo se snažno prilagoditi društvu potrebama globalne ekonomije, podučavajući svoje građane da budu samodostatni i samopouzdana kako bi se što uspješnije natjecali na globalnom tržištu“ (Hall, 1998: 11). Tim potezom Giddens zapravo nudi nekakvu pervertiranu viziju minimalne socijaldemokratske države u kojoj se socijaldemokrati suprotstavljaju ekonomskom i kulturnom protekcionizmu, a građanima se pomaže da se snađu u globalizacijskim promjenama (Giddens 1999, 67). Samorazumljivo je da u takvoj državi nema planske ekonomije, međutim Giddens ne može dozvoliti niti nesputanu i neometanu tržišnu ekonomiju. Stoga on taj problem vješto retorički rješava ambivalentnim pojmom „mješovite ekonomije“ koja sinergijom javnoga i privatnog sektora iskorištava dinamizam tržišta, ali imajući u vidu javni interes (Giddens, 1999: 99). Obnovljena socijaldemokracija zapravo bi pobliže odgovarala komunitarizmu malih zajednica. Stoga prema Giddensu u žarištu nove politike treba biti jačanje lokalne inicijative kroz poticanje socijalne i materijalne obnove susjedstva i četvrti (Giddens, 1999: 82).

Može se uočiti kako žargon trećeg puta obiluje nejasnim, neodređenim i ambivalentnim izrazima pogodnim za populističku retoriku i prilagođenim medijskom formatu gdje njihova zvučnost (i percipirana samorazumljivost) ne zahtjeva dublje poznavanje ekonomije i političke filozofije. Čitav Giddensov napor polazi od pretpostavke o arbitrarnosti označitelja i označenog. Jezični aparat *Trećeg puta* usmjeren je na disasocijaciju pojmova i slika, te stvaranje novih predodžbi i ideja. Obzirom da je povezanost pojmova i značenja arbitrarna, to isključuje bilo kakvu istinu stvarnosti. Pojmovni aparat *Trećeg puta* tvore lebdeći označitelji čije značenje je varijabilno u različitim društvenim kontekstima: „Ako promatramo neki jezik vidimo da se riječi (...) polako mijenjaju (...) ali slike koje one prizivaju ili smisao koji im se pripisuje mijenja se neprestano (...) Naprosto zamjenjujemo slike i ideje koje je moderni život izazvao u našoj inteligenciji nekim potpuno drugačijim pojmovima koje je stari život izazivao u duši [onih] podvrgnutih uvjetima života nimalo sličnim našim“ (Le Bon, 2007: 65). Ako je Giddensov tekst mogao ičemu poslužiti, onda je to ponajprije mogao novoj populističkoj retorici ljevice obzirom da program suštinski ne nudi ono što u naslovu najavljuje. Pri tome ljevica i dalje ostaje izgubljena u širokom neoliberalnom frontu. Takvo stajalište dijele Callinicos (1999), Morrison (2004) i Leggett (2004: 187), prema kojima je Treći put retorička naprava kojom se nastoji legitimirati kapitulacija lijevog centra. Odnosno, njegovo skretanje prema desnom centru ako se Blaira pozicionira u lijevo u odnosu na Thatcher. Giddens i drugi zagovornici Trećeg puta pomirili su se sa neoliberalizmom. Treći put je projekt koji se prilagođava postojećem poretku, pri tome tražeći marginalna poboljšanja uobličena zvučnom i samoobmanjujućom retorikom (Callinicos, 1999: 102).

Značajno je primijetiti da treći put nema nikakvih „neprijatelja“ kao bitne odrednice političkog djelovanja. Giddens ne suprotstavlja socijaldemokraciju kao antitezu postojećem već je nastoji adaptirati logici neoliberalnog kapitalizma. Hall je dobro prozreo kroz mističnost i manihejstvo trećeg puta: „... središnja tvrdnja je otkriće misterioznog srednjeg puta na svako pitanje između svih postojećih krajnosti. Međutim (...) to više izgleda ne kao put kroz probleme, već kao zaobilaznica oko njih (...) Promovira se kao novi internacionalni model koji diljem svijeta okuplja vlade lijevog centra. Ipak, kada nije naprasito prihvaćen onda prestaje biti ‘model’ i postaje ‘rad u tijeku’ (...) Ne može se odlučiti je li njegov cilj zahvatiti ‘radikalni centar’ ili modernizirati ‘lijevi centar’ (...) Tvrdi da se služi repertoarom nove desnice i socijaldemokracije, ali i da ih istovremeno nadilazi (...) Takve nejasne formulacije ne mogu se nazvati projektom jasnog političkog profila“ (Hall, 1998: 10). Retorikom o su-postojanju otuđena je ljevici važna odrednica političke mobilizacije. Napuštanje klasičnog kriterija političkog djelovanja jedna je od ogreški ljevice: „Jedan od glavnih razloga semantičke nepreciznosti (...) ‘Trećeg puta’ je njegov napor da bude sveobuhvatan. On nema neprijatelja. Svatko može pripadati. ‘Treći put’ govori kao da više nema sukobljenih interesa koji se ne mogu pomiriti. Stoga on predviđa ‘politiku bez protivnika’“ (Hall, 1998: 10).

Hall projekt i politiku New Laboura i Blaira (pro)ocjenjuje novim oblikom autoritarnog populizma koji je prema stilu vođenja korporativni i menadžerski, te krajnje manipulativan zbog načina na koji autoritet predstavlja kao nešto što ‘nas osnažuje’ (Hall, 1998: 13). Ne može se odreći da je svojevremeno treći put djelovao plauzibilno. Neosporna je i njegova tada široka prihvaćenost, a bez obzira što se njime sadržajno i korjenito ne mijenjaju institucije društva i države. Le Bon (2007: 34) bi to objasnio konzervativnim nagonima i fetišističkim poštovanjem tradicije gdje svaka promjena koja zagrebe ispod površine izaziva užasavanje. Ovaj dio je najbolje zaključiti autentičnim žargonom ljevice: „Unatoč najboljim nastojanjima Giddensa da stavi privlačan spin na Treći put, on ostaje (...) uljepšani despotizam koji se preporuča onima koji smatraju da se u robovima može pobuditi osjećaj ljubavi prema gospodarima. Nema Trećeg puta. Ili će nas gospodari prestati bosti u rebra ili neće“ (Higgs, 2000).

Psihologija populizma

Le Bonova *Psihologija gomila* predstavlja epohalno djelo psihologije i sociologije masa. Ono se dijelom može čitati kao instruktivan priručnik za ovladavanje populističkim tehnikama. Naime, Le Bon je studiju pisao u makijavelističkoj maniri dajući praktične savjete kako pridobiti, mobilizirati i vladati masama. Tako se u njemu diskutiraju za populizam značajne teme poput: predodžbi, autoriteta, vođe i ideja. Opravdano je pitati se može li Le Bon postati štivom ljevice obzirom da su ga više svojatali razni konzervativni i ekstremno desničarski pokreti. Daljnje razvijanje Le Bonovih koncepata preuzima Freud, od kojih značaj za možebitni odgovor imaju dva: 1) identifikacija s očinskom figurom, odnosno sa vođom, i 2) regresija. Identifikacija je najraniji izraz

emocionalne povezanosti sa drugom osobom i ona čini esenciju grupne svijesti: „... pojedinac napušta svoj Ja-ideal i zamjenjuje ga idealom mase otjelovljenim u vođi“ (Freud, 1986: 252). Psihologiju takvih skupina karakterizira regresija na ranije stadije identifikacije i primitivne mentalne aktivnosti (prevlast afektivnosti i nesvjesnog, neodložno izvršenje namjera) (Freud, 1986: 245). Kod Freuda su mehanizam identifikacije i regresija vrijednosno neutralni, odnosno vođa određuje koji će sadržaj iz pred-svjesnog stupiti u svjesno i kako će vrijednosno biti intoniran. Regresija donosi nesvjestan materijal u svjestan nesistematiziran način. Recimo, spoznaja o potlačenosti, posebno u sustavu koji stalno naglašava ideju o univerzalnoj jednakosti i pravednosti, lako može ostati neizgovorena i čak nepromišljena. Sanders i Trump potpomogli su grupne procese koji su osvijestili ovu ideju (Zaretsky, 2017). Odnosno, oslobađajući u polje politike sadržaje pred-svjesnog i ljevica i desnica utiču se istim mehanizmima kolektivne svijesti. Međutim, suštinska razlika između ljevice i desnice je na koji način će vrijednosno uobličiti i usmjeriti otpuštene sadržaje pred-svjesnog. Zaretsky navodi da je razlika u tome da ljevica mora osnažiti pojedinačni ego u odupiranju regresijskim pritiscima grupe, dok desnica stimulira prilagođavanje grupi i vođi. Zadaća ljevice je u tome da se uspije oduprijeti grupnom pritisku i reduciranju uma na instrumentalnu racionalnost i pragmatizam (Zaretsky, 2017). Također, valja uzeti i povijesno promijenjene okolnosti u kojima više nismo toliko suočeni s masom koja guta razlikovnosti, koliko sa procesom artikulacije u kojem se između heterogenih zahtjeva uspostavlja ekvivalencija koja održava unutarnju diferencijaciju grupe (Mouffe, 2018: 50). To znači da je svaki pojedinačni zahtjev konstitutivno podijeljen između vlastitog sebstva i sveukupnosti ostalih zahtjeva na koje se nadovezuje u lancu ekvivalencije, jer iako se pokazuje u svojoj posebnosti, sebe postavlja tek kao jedan u nizu šire skupine društvenih zahtjeva (Laclau, 2005b: 37). Samo ako se sadržajna razlikovnost i povijesno promijenjene okolnosti imaju na umu onda Le Bon može postati dijelom literature ljevice, ali ne i njenim operativnim klasikom. Također, ne može i ne treba ga se čitati ahistorijski (odvajajući operativne sugestije od konzervativnih načela njegove misli) već uvjetno i relativno.

Pod masom Le Bon (2007) podrazumijeva organiziranu društvenu tvorevinu u kojoj se formira kolektivna svijest, te u kojoj je individualnost pojedinca utopljena u kolektivitetu. Za razumijevanje recepcije populističkih ideja valja razmotriti mehanizam prosuđivanja masa. Masa prosuđuje u seriji međusobno ne nužno povezanih slika. Odnosno, događaje ne rasuđuje niti prosuđuje na osnovi činjenica, već na način na koji su joj oni predstavljeni (Le Bon, 2007). U suvremenim medijskim studijama to se naziva nametanjem dnevnog reda i uokvirivanjem. Prethodno se odnosi na medijsko nametanje o čemu treba misliti, a potomje na kako treba misliti. Oboje se djelomično može podvući pod tehnike populizma.²² Le Bon ističe manipulativnu moć predodžbi: „Nisu (...) događaji sami po sebi ono što pogađa narodnu maštu, nego način na koji su predstavljeni. Ti događaji moraju (...) proizvesti upečatljivu sliku koja će ispuniti i obuzeti duh.

22 Premda je to mnogo šire i dalekosežnije od samog populizma, jer se odnosi na spoznajno ideološke strukture koje generacijama postoje u nekom društvu.

Poznavati vještinu ostavljanja utiska na maštu gomila znači poznavati vještinu vladanja nad njima“ (Le Bon, 2007: 41–43).

Stoga bi ljevica napravila grubu grešku ukoliko bi se u njezinim programima pronašle sličnosti koje u sjećanje mogu prizvati slike prošlih režima. Predodžba novog društvenog poretka trebala bi biti kvalitativno drugačija od slike svih prošlih. U tom smislu potrebno je govoriti novim jezikom kojim se može predočiti ono što jest i što na osnovu tog jest može biti. Žargon trećeg puta pokazao se u tome uspješnim stvarivši imidž nove ljevice u novim okolnostima. „Otac“ Nove ljevice Marcuse je bio svjestan da novi socijalizam nije tek autoportret starog, pa su u njegovoj teoriji revolucije predodžbe novog društva izražene pojmom „veliko odbijanje“ kojim opisuje protest protiv svega što negira čovjeka i zahtjev da se živi bez odricanja. Marcuse je opravdano izbjegavao jasno predočiti kako će izgledati oslobođeni svijet, smatrajući kako on ionako ne može biti opisan unaprijed. (Višić, 2017c: 61–148). Ukoliko ljevica zaista želi mobilizirati pojedince onda mora osuvremenjenim jezikom oslikati neoliberalni kapitalizam, a još važnije ona sama mora napustiti jezik i predodžbe prošlosti. Prema Le Bonu jedna od najvažnijih uloga državnika leži u vještini da korištenjem popularnih i neutralnih riječi učini primamljivim stvari koje su u narodu omražene (Le Bon, 2007: 67).

Predodžbe (slike) svijeta moraju počivati na idejama. Le Bon razlikuje slučajne i prolazne ideje i temeljne ideje koje karakterizira velika stabilnost (Le Bon, 2007: 37). Odnosno, prve možemo nazvati „mekima“ i propulzivnima, a druge „tvrđima“ i nepropulzivnima. Populističko djelovanje moralo bi biti usmjereno na dekonstrukciju „tvrđih“ ideja. Međutim, zbog njihove nepropulzivnosti i ukorijenjenosti u tradiciju one se najteže mijenjaju. Stoga svi radikalni zahtjevi ljevice koji pogađaju u temelje neoliberalnog ustrojstva mogu prouzročiti kontraefekt sve dok za takvo nešto nije sazrela društvena svijest. Riječima Le Bona: „Kada je riječ o nešto složenijim filozofskim ili znanstvenim idejama, možemo reći da su potrebne veoma duboke promjene kako bi se sloj po sloj, spustile do nivoa gomile (...) uvijek je posrijedi slabljenje i pojednostavljivanje“ (Le Bon, 2007: 38).

Temeljno pitanje svakog populističkog djelovanja je kako preoblikovati arbitrarnu vezu označitelja i označenog. Prema Le Bonu (2007: 77) to je moguće, i ovo je središnji pojam u njegovoj studiji, sugestijom. Sugestija se služi trima retoričkim mehanizmima: iznošenjem tvrdnji, ponavljanjem i zarazom.²³ Iznošenje tvrdnji lišeno rasudne snage i dokaznog postupka predstavlja siguran način prodiranja neke ideje među mase. Ona do širokih slojeva dopire opetovanim ponavljanjem utiskujući se pri tome u *id*. Diseminacija predodžbi i ideja događa se kroz mehanizam zaraze koja nameće ne samo mišljenja nego i načine osjećanja (Le Bon, 2007: 78–80). Dalje, Le Bon iznosi klasičnu formulu za populističku propagandu: „Mehanizmom zaraze (...) šire se i mnijenja, i uvjerenja. Kroz iznošenje tvrdnji, ponavljanje i zarazu (...) uspostavljaju [se] aktualna shvaćanja...“ (Le Bon, 2007: 80). Odlučujući je Le Bonov ne-elitistički pogled kojim zapravo ostaje na klasičnoj Marxovoj liniji gdje društveno biće određuje svijest. U tom

23 Za sociolingvističke prigovore Le Bonovim retoričkim mehanizmima vidi Laclau, Ernesto. 2005. *On Populist Reason*. London & New York: Verso, str.: 27–28.

smislu nastanak i širenje ideja Le Bon objašnjava pristupom „odozdo prema gore“. Odnosno, vođe preuzimaju popularne ideje nastale među masama, te ih preoblikovane i prilagođene ponovno puštaju u tokove javnog mnijenja (Le Bon, 2007: 80). Naime, trenutno svjedočimo fenomenu naglih nastajanja društvenih pokreta nošenih različitim pitanjima i problemima. „Stara“ ljevica ne može anticipirati povodom kojeg pitanja ili problema može nastati novi pokret lijeve orijentacije (Višić, 2017a). Stoga bi za novu ljevicu bilo uputno da svoju populističku strategiju razvije na ne-elitističkom pristupu „odozdo prema gore“. Odnosno da zahtjevima s ulice dađe obličje političkog programa pridružujući nagonskoj dimenziji protesta dimenziju uma, ali tako da pusti praksu da pogurne teoriju. To je moguće samo onda ako ljevica popularne ideje preuzme s ulice, rafinira ih i zatim ih tako zgotovljene vrati da zažive na ulicama.

Naposljetku Le Bon daje nacrt za pisanje političkog programa, a u čemu se može raspoznati i program Trećeg puta: „Kandidatov pisani program ne treba biti previše kategoričan, pošto bi ga njegovi protivnici kasnije mogli suočiti s njim; na riječima, međutim, nema tog programa koji bi mogao pretjerati. Bez zazora može obećavati i najveće reforme. U tom trenutku njegova pretjerivanja ostvaruju značajan učinak, a u budućnosti ga ničim ne obavezuju“ (Le Bon, 2007: 111).

Vidjeli smo kako se u osnovi oblikuje populistička svijest. Značajno kod Le Bona je to što je pokazao arbitrarnost riječi i značenja. Le Bonova studija čitana kroz naočale današnjice možda može biti instruktivnim uvodom, ali ne i manifestom, za tehniku populističkog djelovanja.

Zaključak: populizam i obnova ljevice?

U *Requiemu* smo naveli šest antiteza koje smatramo fatalnim za ljevicu. Stoga populizam kao strategija obnove mora ponuditi teze kako bi u sintezi došlo do prijelaza s onu stranu populizma. Također, istaknuli smo zašto je desni populizam daleko efektniji i uspješniji.²⁴ Preostaje vidjeti može li i kako populizam doprinijeti obnovi ljevice. Iskustvo trećeg puta pokazalo je to mogućim. Međutim, populizam može biti strategijom obnove samo ako ga se prihvati u minimalnom određenju: kao tehniku (bavljenja politikom), diskurzivnu praksu preoblikovanja arbitrarne veze između riječi i slika, kao artikuliranje specifične političke retorike. Time još uvijek ostajemo u zamci *trećeg puta*. Stoga, ljevici populizam može biti retoričko oruđe, ali ga istovremeno

24 Dovoljno obuhvatno određenje lijevog populizma je slijedeće: „Lijevi populist su ‘populistički’ u tome što je dihotomija ‘moralnih ljudi protiv korumpirane elite’ središnja u njihovoj ideologiji (...) Oni prihvaćaju organizacijska obilježja zajednička drugim populističkim strankama širom političkog spektra, poput naglaska na karizmatičnom vođi i njegovoj neposrednoj komunikaciji sa svojim narodom i prezir prema formalnom organiziranju. Ipak, oni su ‘lijevi’ u naglašavanju egalitarizma i njihovoj identifikaciji ekonomske nejednakosti kao temelju postojećeg političkog i društvenog uređenja (...) Lijevi populist prikazuju idealiziranu sliku socijaldemokratskog društva prije nego što je ono počelo ‘trnuti’ pod dvadesetogodišnjim utjecajem neoliberalizma i izdaje od strane ‘mainstream’ socijaldemokratskih stranaka“ (March, 2007: 66–67).

mora i nadići.²⁵ Populizam može doprinijeti obnovi ljevice kroz stvaranje predodžbi o neodrživosti neoliberalne ideologije. Međutim, ta predodžba mora biti popraćena konkretnim politikama s jasnim hodogramom i ne ići u smjeru revolucije, nego radikalizacije demokracije.²⁶ Samo kada je poznat smjer politika predodžbe poprima konkretni izgled i nadilazi se populistička retorika. Zahtjevi mogu spontano i nagonski nastati na ulicama i zaraziti mase. Međutim, politika je organizirana djelatnost i kao takva ona te zahtjeve mora uobličiti kao umne. Skicirajmo teze.

T 1) Svrhom lijevog populizma ne treba biti uspostava ekvilibrija kojim se nastoji parirati i ograničiti populizam desnice kao što je to smatrao Hall (1979) zagovarajući „demokratski populizam laburista“ kao protutežu „Thatcherinoj autoritarnoj varijanti populizma“. Temeljni poticaj treba biti u okupljanju „raštrkanih svijesti“ i proširenju biračke baze.

T 2) Ljevica mora osuvremeniti rječnik i napustiti isprazne slogane poput „zajedničke klasne svijesti“, „ujedinjenog radništva“, „radničkog samoupravljanja“, „društvenog vlasništva i privrede“, itd. Novi diskurs ljevice podrazumijeva nove ideologeme koji ne maskiraju i ne zamagljuju stvarnost kao ideologemi *Trećeg puta*. To bi trebali biti ideologemi nove politike, krajnje operacionaliziran jezik. To pretpostavlja refokusiranje ljevice od klase prema drugim odrednicama identiteta poput rase, roda, nacionalnosti, itd. Također, pokazali smo važnost pristupa „odozdo prema gore“. Naime, ljevica mora prestati krojiti praksu prema teoriji, jer postoje momenti kada je praksa ta koja oblikuje i razvija teoriju. Mouffe (2018: 43) s pravom to smatra fundamentalnom pogreškom ekstremne ljevice: „Oni se ne bave ljudima onakvima kakvi su oni u stvarnosti, već onakvima kakvi bi prema teoriji trebali biti (...) svoju ulogu vide u osvješćivanju ljudi i prokazivanju ‘istine’ o njihovom položaju. Umjesto da protivnike određuju na način na koji ih ljudi mogu identificirati, oni koriste apstraktne kategorije poput ‘kapitalizma’, čime ne uspijevaju mobilizirati afektivnu dimenziju potrebnu za motiviranje ljudi na političko djelovanje. Zapravo su neosjetljivi na stvarne zahtjeve ljudi. Njihova antikapitalistička retorika ne nailazi na odjek u skupinama čije interese navodno predstavljaju. Zbog toga oni uvijek ostaju na marginalnim položajima“.

T 3) Marxova teorija kazuje o postojanju ujedinjene klasne svijesti o neodrživosti postojećeg. Neosporno je da mora postojati neki oblik homogene svijesti kako bi se mogla konstituirati dva tabora prijatelj/neprijatelj. Razni

25 Jeremy Corbin i Bernie Sanders primjer su koji potvrđuje postojanje interesa za obnovu socijaldemokracije. Tu se razilazimo sa stajalištima Müllera (2016: 93–98) kako populizam ne može biti doveden u suodnos sa konkretnim setom i sadržajem politika i kako je lijevi populizam u Europi redundantan i opasan. Kriesi (2014: 369) tvrdi kako je uspjeh novih (desnih) populističkih stranaka potaknuo transformaciju postojećih stranki koje su se počele zalagati za zahtjeve ‘gubitnika’ globalizacije ne bi li ih time mobilizirali.

26 Populizam ima tu porivnu snagu jer izrasta na razlici između obećanog i ispunjenog: „... populizam je perceptivna kritika demokratskih ograničenja liberalnih demokracija: neprijateljski je prema liberalnoj demokraciji ili predstavničkoj demokraciji (...) Populizam je, prema tome, ‘sjena’ demokracije, jer jaz između performansi i obećanja liberalne demokracije daje stalni poticaj populističkoj mobilizaciji“ (March, 2007: 72).

protestni pokreti dokaz su različitih, disperziranih, svijesti koje su nedovoljno snažne i malobrojne da se uopće približe „neprijateljskom taboru“. Klasna svijest, osim što je zastarjeli izraz danas upitnog značenja, je u najboljem slučaju tek jedna u nizu svijesti. Strategija lijevog populizma mora ciljati na to da 1) okupi raštrkane svijesti i 2) ujedini ih. Odnosno, da diskurzivnom praksom uspostavi okvir prijatelj (mi-narod) / neprijatelj (oligarhija koja uzurpira demokraciju). Kako bi u tome uspjela strategija lijevog populizma mora ciljati na proširenje baze. Ona mora zahvatiti gotovo sve potlačene, a za to joj je potreban novi rječnik. Odnosno, radi se o stvaranju „lanca ekvivalencije“: „Lijevi populizam (...) želi oporaviti, produbiti i proširiti demokraciju. Lijeva populistička strategija ima za cilj udruživanje demokratskih zahtjeva u kolektivnu volju konstruiranjem ‘mi’, ‘naroda’ koji se suočava sa zajedničkim protivnikom: oligarhijom. To zahtijeva uspostavljanje lanca ekvivalencije između zahtjeva radnika, imigranata i nesigurne srednje klase, kao i drugih demokratskih zahtjeva (...) Cilj takvog lanca je stvaranje nove hegemonije koja će omogućiti radikalizaciju demokracije“ (Mouffe, 2018: 25). Projekt „transnacionalnog lijevog populizma“ DiEM25 dokazuje da je takva praksa ne samo poželjna nego i moguća.

T 4) Osluhne li se jezik onih na ulici tada se može čuti da oni ostaju unutar demokratskog diskursa. Naime, protestni pokreti ne zazivaju revoluciju cjelokupnog sustava (pa čak niti nekih njegovih dijelova), već traže reforme različitih politika kojima se pogoduje interesima elita. Stoga Mouffe (2018: 40–41) naznačuje kako pod pojmom ljevice moramo razlikovati tri vrste politika: 1) čiste reformističke: prihvaćaju načela legitimnosti liberalne demokracije i postojećeg neoliberalnog ustrojstva svijeta; 2) radikalno reformističke: prihvaćaju načela legitimnosti, ali nastoje implementirati drugačiju hegemonijsku formaciju, i 3) revolucionarna politika: totalni obrat društveno-političkog poretka. Prva vrsta podržava *status quo*, dakle u njoj nema ljevice na političkoj sceni. Za treću vrstu nisu sazrele društvene snage, pa je ona u izvjesnom trenutku pogodna kao predmet salonskih razgovora. Praksa onih na ulici ukazuje na prihvatljivost radikalno reformističke politike. Zapravo je to ono što tvrdimo: strategija populizma ljevice mora ponuditi jasno razrađenu paletu politika. Ali ne na razini teorije, slogana, parola i drugih lebdećih označitelja, već krajnje operacionalizirano kroz hodograme. Ciljevi reformskih politika, potrebni koraci i vrijeme trebali bi biti precizno navedeni i razrađeni. Reforma umjesto revolucije treba postati središnjom osi nove ljevice. Ipak, po pitanju reformi valja biti oprezan i ne upasti u zamku reformizma, tj. uvjerenja da je put ka socijalizmu popločan permanentnim reformama. Na to je upozoravao Przeworski navodeći kao bi to bilo moguće samo pod pretpostavkom ireverzibilnosti i akumulativnosti reformi i njihove usmjerenosti prema socijalizmu. Međutim, reforme su itekako promjenjive, nisu nužno kumulativne i ne otvaraju put novima. Reforme koje kratkoročno pomažu dugoročno mogu štetiti. Najvažnije pitanje ljevice je vode li one priželjkivanom cilju i što on uopće znači? (Przeworski, 1986: 241–243).

T 5) Građanin kao subjekt nove ljevice naspram različitih partikularnih identiteta. U AT 2 ukazali smo na jačanje identiteta građanin u odnosu na druge identitete. Građanin je zapravo temeljni subjekt politike. Biti građaninom

podrazumijeva aktivnu pripadnost političkoj zajednici, onom što sačinjava zbirno „mi“ (naspram partije). Stoga fokus treba staviti na identitet građanina priznajući mu primat nad drugim partikularnim identitetima (npr. identitetu radničke klase). Radikalno demokratska koncepcija građanina „usko je povezana s politikom radikalne reformacije institucija (...) Državu vidi kao važnu scenu u demokratskoj politici, jer predstavlja prostor u kojem građani mogu donositi odluke o ustroju političke zajednice“ (Mouffe, 2018: 54). Na ovo se odmah nastavlja pitanje nacionalne države i nacije. Spomenuli smo u AT 2 da je ljevica prihvatila jezik multikulturalizma koji je nekompatibilan sa suverenom nacionalnom državom. Slobodna prohodnost međudržavnih granica stvorila je privid kozmopolitizma. Međutim, gruba greška je bila nacionalnu državu spremi u ropotarnicu povijesti. Jer jedino suverena država ima moć da se odupre onom što negira čovjeka. Preporuka glasi: „...strategija lijevog populizma ne može zanemariti snažne investicije libida u nacionalne ili regionalne oblike identifikacije, te bi bilo vrlo riskantno prepustiti ovaj teren desnom populizmu“ (Mouffe, 2018: 56).

T 6) Uloga vođe u populizmu je uvijek prijeporna. Pojam je omražen jer ga se povezuje sa totalitarnim režimima. Mediji su dodatno učvrstili negativnu percepciju, dok zapravo biti percipiran populistom može imati i pozitivne konotacije u smislu bliskosti s ljudima.²⁷ Američki mediji su Clintona proglasili „populistom“ zbog sposobnosti da ostane povezan s biračima (Surel, 2011: 2). Pokazali smo kako je za uspjeh bilo koje populističke strategije potreban, ako ne vođa onda barem karizmatičan i spreman-na-djelovanje glasnogovornik. Naime, o glasnogovorniku/vođi ovisi kakvu će poruku odaslati i kako će se povezati s narodom. Strategija lijevog populizma ovdje ne mora slijediti desni populizam i njegov hijerarhijsko autoritarni odnos spram naroda. Naime, „vođu možemo zamisliti kao *primus inter pares* i savršeno je moguće uspostaviti drugačiju vrstu manje vertikalnog odnosa između vođe i ljudi“ (Mouffe, 2018: 55). Takav horizontalan i za autoritet nespecifičan odnos moguće je ostvariti prethodnim zadovoljenjem T 2 i T 3. Odnosno, ako se vodstvo stranaka ljevice poveže sa vođama pokreta. Susret koji se faktično i simbolično treba dogoditi na ulici. Tada bi došlo do ulančavanja zahtjeva s ulice sa politikom na način da bi prethodni utjecali na kreiranje i uobličavanje potonje.

Privlačnost populizma dvadesetak godina nakon razočaranja politikom trećeg puta nije teško objasniti. Razlozi su mnogobrojni i općepoznati: rastući jaz između bogatih i siromašnih, nesigurnost i nestalnost radnog mjesta, itd. Popis onog što u neoliberalnoj konstelaciji svijeta negira čovjekovu suštinu je neiscrpan. Međutim, možda najvažniji razlog instant privlačnosti populizma je nedostatak alternativne i postojećem poretku suprotstavljene obuhvatne koncepcije dobrog života. Stoga se populizam pokazuje prikladnom tehnikom i oruđem za revitalizaciju i obnovu demokracije. To je zapravo središnja tvrdnja Mouffe (2018: 13): „... za intervenciju u krizu hegemonije, potrebno je uspostaviti političku granicu i tu lijevi populizam, shvaćen kao diskurzivna strategija izgradnje političke granice između ‘naroda’ i ‘oligarhije’, predstavlja u sadašnjoj

27 Do Trumpa populizam je pozitivno cijenjen u američkoj politologiji.

konjunkturi, vrstu politike potrebnu za oporavak i produblјivanje demokracije“. Dakako, populizam ne može i ne smije zamijeniti sadržaj politika, a niti ciljem strategije lijevog populizma može biti uspostava populističkog režima. Pokazali smo to na primjeru populističkog uspjeha i političkog neuspjeha *trećeg puta*. Strategija lijevog populizma, kako joj praksa nalaže, mora ići u smjeru radikalizacije demokracije. Ljevica to može samo stvaranjem ujedinjenog fronta, kreiranjem jasnih reformskih politika, a ponajprije vlastitom rehabilitacijom i povratkom na koncepciju politike kao polja sukoba.

P.S.: sinteza – s onu stranu populizma

Ovom radu nije intencija instruirati nego prokomentirati praksu. Tekst je simbolično izložen u formi obrnute dijalektike. Sintezu autor prepušta praksi da je ispiše.

Zahvalnice

Zahvalјujem se recenzentima na podršci iznesenim tezama, ali i na primjedbama i sugestijama kojima su ukazali na određene nedostatke. Nastojao sam uvažiti iznijete sugestije. Kada recenzent *Sociologije* napiše da je tekst „nedoktriniran i otvoren“ onda je to zaista neizmјerna čast, ali i obveza da u tom pravcu i nastavim. Također se zahvalјujem glavnom uredniku prof. dr. Daliboru Petroviću na izrazitoj ljubaznosti i susretljivosti. Zahvalu dugujem prijatelju i kolegi Velimiru Veselinoviću na diskusiji.

Literatura

- Albertazzi, Daniele i McDonell, Duncan. (ur.). 2008. *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Arditi, Benjamin. 2007. *Politics on the Edges of Liberalism: Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Arendt, Hannah. 1978. *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. New York: Grove Press.
- Bakić, Jovo. 2015. Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije (1990–2014). *Sociologija*, god. LVII, br. 1: 46–71.
- Bobbio, Norberto. 1996. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Great Britain: Polity Press.
- Borriello, Arthur i Jäger Anton. Is Left Populism the Solution? *Jacobin*, 31. ožujka 2019. <https://www.jacobinmag.com/2019/03/left-populism-mouffe-socialist-strategy> (pristupljeno: 25.12.2019.)
- Callinicos, Axel. 1999. Social Theory Put to the Test of Politics: Pierre Bourdieu and Anthony Giddens. *New Left Review*, br. 1: 77–102.

- Canovan, Margaret. 1981. *Populism*. New York i London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Charalambous, Giorgos i Ioannou, Gregoris (ur.). 2020. *Left Radicalism and Populism in Europe*. London & New York: Routledge.
- De Cleen, Benjamin; Moffitt, Benjamin; Panayotu, Panos i Stavrakakis, Yannis. 2020. The Potentials and Difficulties of Transnational Populism: The Case of the Democracy in Europe Movement 2025 (DiEM25). *Political Studies*, god. 68, br. 1: 1–21.
- Freud, Sigmund. 1986. *Budućnost jedne iluzije i drugi spisi*. Zagreb: Naprijed.
- Germani, Gino. 1978. *Authoritarianism, Fascism and National Populism*. New Brunswick: Transaction Books.
- Giddens, Anthony. 1999. *Treći put: obnova socijaldemokracije*. Zagreb: Politička kultura.
- Hall, Stuart. The Great Moving Right Show. *Marxism Today*, siječanj 1979.
- Hall, Stuart. The Great Moving Nowhere Show. *Marxism Today*, studeni/prosinac 1998. http://banmarchive.org.uk/collections/mt/pdf/98_11_09.pdf
- Hale, Sarah; Leggett Will i Martell, Luke. (ur.). 2004. *The Third Way and Beyond: Criticisms, Futures and Alternatives*. Manchester: Manchester University Press.
- Hayek, Friedrich von August. 1967. *Law, Legislation and Liberty, vol. 2 The Mirage of Social Justice* Chicago: University of Chicago Press.
- Higgs, Robert. The So-Called Third Way. *The Independent Institute*, proljeće 2000. <http://www.independent.org/publications/tir/article.asp?id=267> (pristupljeno: 26.12.2019.)
- Ignazi, Piero. 2003. *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Jagers, Jan i Walgrave, Stefaan. 2007. Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, god. 46: 319–345.
- Katsambekis, Giorgos. 2016. Radical Left Populism in Contemporary Greece: Syriza's Trajectory from Minoritarian Opposition to Power. *Constellations*, god. 23, br. 3: 391–403.
- Kriesi, Hanspeter. 2014. The Populist Challenge. *West European Politics*, god. 37, br. 2: 361–378.
- Kuljić, Todor. 2013. *Anatomija desnice: izbor iz publicističkih radova 1978–2013*. Beograd: Čigoja.
- Laclau, Ernesto. 2005a. *On Populist Reason*. London & New York: Verso.
- Laclau, Ernesto. 2005b. Populism: What's in a Name?, u: Panizza, Francisco (ur.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London i New York: Verso.
- Le Bon, Gustave. 2007. *Psihologija gomila*. Beograd: Gradac K.
- Leggett, Will. 2004. Criticism and the future of the Third Way, u: Hale, Sarah; Leggett Will i Martell, Luke (ur.). *The Third Way and Beyond: Criticisms, Futures and Alternatives*. Manchester: Manchester University Press.
- Lipset, Seymour Martin. 2001. The Americanization of the European Left. *Journal of Democracy*, god. 12, br. 2: 74–87.

- Mair, Peter. 2002. Populist Democracy vs Party Democracy, u: Mény, Yves i Surel, Yves (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave.
- March, Luke. 2007. From Vanguard of the Proletariat to Vox Populi: Left-populism as a 'Shadow' of Contemporary Socialism. *SAIS Review*, god. XXVII, br. 1: 63–77.
- Marcuse, Herbert. 1968. *Čovjek jedne dimenzije: rasprave o ideologiji razvijenog industrijskog društva*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marcuse, Herbert. 1984. Represivna tolerancija, u: Marcuse, Herbert; Moore, Barrington; Wolf, Robert Paul (ur.). *Kritika čiste tolerancije*. Zagreb: Globus.
- Marx, Karl i Engels, Friedrich. 1985. *Rani radovi, 7. izd.* Zagreb: Naprijed.
- Mény, Yves i Surel, Yves. 2002. The Constitutive Ambiguity of Populism, u: Mény, Yves i Surel, Yves (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave.
- Meyer, David i Tarrow, Sidney. 1998. A Movement Society: Contentious Politics for a New Century, u: Meyer, David i Tarrow, Sidney (ur.). *The Social Movement Society*. Lanham: Rowman i Littlefield.
- Morrison, David. 2004. New Labour, citizenship and the discourse of the Third Way, u: Hale, Sarah; Leggett Will i Martell, Luke (ur.). *The Third Way and Beyond: Criticisms, Futures and Alternatives*. Manchester: Manchester University Press.
- Mouffe, Chantal. 2018. *For a Left Populism*. London i New York: Verso.
- Mudde, Cas. 2004. The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, god. 39, br. 4: 541–563.
- Mudde, Cas. 2017. *SYRIZA The Failure of the Populist Promise*. London: Palgrave Macmillan.
- Mudde, Cas. Why Copying the Populist Right isn't Going to Save the Left. *The Guardian*, 14. svibnja 2019. <https://www.theguardian.com/news/2019/may/14/why-copying-the-populist-right-isnt-going-to-save-the-left> (pristupljeno: 26.12.2019.)
- Müller, Jan-Werner. 2016. *What is Populism?*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Pasquino, Gianfranco. 2008. Populism and Democracy, u: Albertazzi, Daniele i McDonell, Duncan (ur.). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Przeworski, Adam. 1986. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Radnička fronta. *Demokratski socijalizam i radnička fronta*. <https://www.radnickafronta.hr/demokratski-socijalizam-i-rf>
- Rousseau, Jan-Jacques. 2012. *Društveni ugovor: o podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*. Zagreb: Fenkis knjiga.
- Schmitt, Carl. 2007. *The Concept of the Political*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Socijalistička radnička partija Hrvatske. *Program travanj 2002*. <http://www.srp.hr/program/> (preuzeto 26.12.2019.)

- Soper, Kate. 1999. Conserving the Left: Reflections on Norberto Bobbio, Anthony Giddens and the Left-Right Distinction. *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, br. 94: 67–82.
- Surel, Yves. 2011. The European Union and the Challenges of Populism. *Policy Brief Notre Europe*, br. 27. https://institutdelors.eu/wp-content/uploads/2018/01/bref27_ysurel_en.pdf (pristupljeno: 18.04.2020.)
- Taggart, Paul. 2000. Clarifying a Contested Concept. Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics*, god. 34, br. 1: 1–22.
- Taggart, Paul. 2002. Populism and the Pathology of Representative Politics, u: Mény, Yves i Surel, Yves (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave.
- Veselinović, Velimir. 2016. Desne političke stranke: ideologija, pojmovi, vrste. *Međunarodne studije*, god. 16, br. 1: 55–83.
- Višić, Maroje. Ljevica kao orijentacija trenutno izgubljena u moru pluralnih interesa. *Politika Plus*, 5. lipnja 2017a. <http://www.politikaplus.com/novost/156924/ljevica-kao-orijentacija-trenutno-izgubljena-u-moru-pluralnih-interesa->(pristupljeno: 25.12.2019.)
- Višić, Maroje. Kriza vodstva u SDP-u – O stranačkom vodstvu i unutarstranačkoj demokraciji. *Politika Plus*, 22. rujna 2017b. <http://www.politikaplus.com/novost/161950/kriza-vodstva-u-sdp-u-o-stranackom-vodstvu-i-unutarstranackoj-demokraciji> (pristupljeno: 25.12.2019.)
- Višić, Maroje. 2017c. *Kritika i otpor: osnovne crte kritičke filozofije Herberta Marcusea*. Zagreb: Naklada Breza.
- Višić, Maroje. Populizam nije nužno nepodobna pojava. Populizam ima mnogo lica, a opet je bezličan. On je istovremeno i tehnika i pokretač. *Politika Plus*, 10. siječnja 2018a. <http://www.politikaplus.com/novost/166717/populizam-nije-nuzno-nepodobna-pojava> (pristupljeno: 04.01.2020.)
- Višić, Maroje. SDP nije izgradio imidž i zato gubi bitku za život! *Politika Plus*, 4. srpnja 2018c. <http://www.politikaplus.com/novost/172758/sdp-nije-izgradio-imidz-i-zato-gubi-bitku-za-zivot> (pristupljeno: 27.12.2019.)
- Višić, Maroje. 2019. Renaissance of Herbert Marcuse: A Study on Present Interest in Marcuse's Interdisciplinary Critical Theory. *Interdisciplinary Description of Complex Systems: INDECS*, god. 17, br. 3-B: 659–683.
- Vranić, Bojan. 2018. Populism to the Left: Democratisation and Class Consciousness. *Politika*, god. 16, br. 8: 89–102.
- Ware, Alan. 2002. The United States: Populism as Political Strategy, u: Mény, Yves i Surel, Yves (ur.). *Democracies and the Populist Challenge*. New York: Palgrave.
- Zaretsky, Eli. Populism and Freudian Mass Psychology Three Paradoxes, 9. siječnja 2017. <http://www.historyworkshop.org.uk/the-three-paradoxes-of-populism-and-freudian-mass-psychology/> (pristupljeno: 22.04.2020.)